

ORGANIZAREA PE BAZE CNEZIALE A CELOR MAI VECHI SATE

TEORII ȘI IPOTEZE MAI VECHI

Care putea fi forma de organizare socială a satelor în epoca din preajma imediată a „întemeierii” statelor noastre autohtone?

Ar fi interesant, în special, de stabilit în ce măsură aceste sate mai aveau un caracter arhaic.

În acest scop va trebui să ne ocupăm mai întâi de problema „cnezială”, dat fiind că singurele informații utile, în ceea ce privește rămășițele de caracter arhaic ale satelor, pe care ni le dau documentele, sunt cele care se referă la *cneji*.

Vom vedea că în Moldova domnia și clasa boierească au luat în primire o situație socială aflată la un nivel de dezvoltare mai puțin înaintat decât cel pe care îl găsim în Țara Românească.

Ne vom putea deci întreba: în ce măsură situațiile din Moldova nu ar putea fi considerate ca etape pe care și Țara Românească le-a străbătut, dar pe care le depășise în momentul în care încep să apară documentele interne?

Una dintre problemele de bază ale vechii noastre istoriografii cu privire la structura socială

din preajma întemeierii a constat în lămurirea a ce sunt *cnejii*, *juzii* și *vătămăanii*, pe care îi găsim în ființă încă din primele noastre documente interne.

Desigur că dacă s-ar putea lămuri ce au fost acești „cneji”, un pas înainte ar fi făcut. Dar documentele ce pot fi folosite sunt foarte puține și din cale afară de laconice.

Aceasta explică, în parte, pentru ce, despre cneji, s-au putut formula cele mai contrazicătoare teorii, mai mult sau mai puțin cu aparență de adevăr, a căror rădăcină stătea nu atât în documente, cât în ipotezele teoretice susținute de diverșii cercetători ai problemei.

Înainte de a proceda la analiza materialului de informație existent, în vederea încercării de a stabili ce se poate afla despre viața satelor noastre în legătură cu organizarea lor „cnezială”, să încercăm a expune, în linii schematice, principalele teorii și interpretări emise anterior, astfel ca să le putem confrunța pe de o parte cu litera documentelor, pe de altă parte cu baza lor teoretică.

Majoritatea istoricilor noștri au plecat de la axioma unei similitudini de situații între toate țările locuite de români, afirmând, în speță, că „instituția cnezatului” este caracteristic românească și că deci ea prezintă pretutindeni forme asemănătoare.

Instituția are, desigur, o *bază comună*, explicabilă tocmai prin unitatea poporului român, ceea ce nu înseamnă însă și o identitate de forme.

Cum însă documentele sunt multe și relativ clare, în ceea ce privește Transilvania și părțile Galiției, în care au avut loc colonizări de sate valahe, cum sunt relativ multe, însă neclare, în

Moldova, și aproape inexistente în Țara Românească, cercetătorii problemei s-au lăsat influențați de sugestia pe care le-o da însăși această situație: au elaborat adică o teorie pe baza materialului transilvănean și polon, au mutat apoi aceeași teorie în Moldova, forțând documentele să confirme concluziile transilvănene și, în sfârșit, au mutat în continuare teoria moldovenească asupra Țării Românești măcar că, de data aceasta, în direct conflict cu documentele.

Procedeele acesta al lămuririi unor situații sociale, în scară graduală descendentă, pe o bază documentară din ce în ce mai slabă, li se părea justificat nu numai prin teza generală a identității de situații în toate regiunile locuite de români, ci și printr-o teorie anexă, care admitea o „descălecare” din Transilvania spre Moldova și spre Muntenia, sau, în tot cazul, o teorie a „influențelor” transilvănene asupra acestor țări de dincolo de Carpați¹.

În ceea ce privește situația cnejilor din Transilvania, ea ne este destul de amplu descrisă în documentele epocii, pentru ca asupra lor să nu se fi ivit, între istorici, prea mari deosebiri de păreri, tezele emise acum un veac continuând a fi, până astăzi, aceleași, cel puțin în liniile lor mari.

Dimitrie Onciul putea deci face, în 1899, în notele atât de bogate care însoțeau lucrarea sa despre *Originile Principatelor Române*, următoarea afirmație, care ni se pare a-și fi păstrat valoarea: „cea mai bună lucrare asupra cnezatelor românești din Ardeal și Ungaria este tot încă cea a contelui Iosef Kemeny, *Über die ehemaligen Knezen und Knezaten der Walachen in Siebenbürgen* („Magazin für Geschichte Siebenbürgens”, Kronstadt, 1864, vol. II, p. 289 sq.).

După *Kemeny*, aceste cnezate transilvănene erau rămășițele unor organizații românești anterioare cuceririi maghiare. La început stăpâni ai teritoriilor, după cucerirea maghiară cnejii devin supuși domeniali, totuși cu oarecare drepturi de independență națională. *Kemeny* îi vede pe cneji ca fiind inițial stăpâni de sate, aparținând deci unei alte clase sociale decât cea a țărănimii, o clasă privilegiată preexistentă cuceririi ungare. *Kemeny* arată de asemenea felul în care unii cneji ajung a fi primiți în rândurile boierimii maghiare, pe când marea lor masă sfârșește prin a cădea în rândurile iobăgimii, pentru ca în secolul al XVII-lea cnejii să nu se mai găsească decât ca juzi sătești, supuși nobililor.

De la *Kemeny* înapoi, teza aceasta a fost reluată, amplificată, detaliată și parțial modificată, rămânând totuși baza comună acceptată de foarte mulți istorici.

Aplicată însă situațiilor din Moldova și Țara Românească teoria lui *Kemeny* nu mai este însă decât o ipoteză foarte slab susținută documentar; ba, mai mult încă, deseori contrazisă documentar.

Să considerăm mai întâi Moldova. Dacă n-ar fi existat aici decât sate aservite și o boierime stăpânitoare, teoria lui *Kemeny* ar fi putut foarte ușor să fie aplicată *tale quale*. Dar în Moldova există un fenomen social care nu își are corespondent în Transilvania, anume existența, în condiții de masă, a unor sate de țărani liberi.

Existența acestor „răzeși” încurcă aplicarea teoriei lui *Kemeny*, căci nu se vede clar care este poziția acestor răzeși față de cneji.

După *Kemeny*, cnejii formau inițial o clasă de stăpâni peste sate aservite. Ulterior, nu mai erau

decât fruntașii lor. Aveau oare și satele libere asemenea fruntași cnejii? Și în acest caz de ce o deosebire între cnejii din satele aservite și cnejii ceilalți, din satele libere?

Pentru a rezolva dificultatea încadrării acestor răzeși în schema lui Kemeny au fost propuse diverse soluții.

Vom schița pe cele mai de seamă:

În 1886, Radu Rosetti, într-un studiu *Despre clasele agricole în Moldova*², emite o teorie potrivit căreia boierimea noastră e socotită a fi o clasă de „proprietari” derivând dintr-o anterioară clasă socială a cnejilor. Răzeșii, la rândul lor, fiind tot proprietari, se afirmă a fi derivați tot din cnejii.

Radu Rosetti își va modifica însă curând teoria, creând ipoteza „judeciei” pe care o vom reîntâlni de îndată.

A.D. Xenopol, în a sa *Istorie a românilor din Dacia Traiană*³, afirmă, în 1888, existența a două clase de țărani, una liberă și proprietară, alta aservită. „La descălecare, în Moldova, domnia respectă proprietățile existente”, „mai ales cele de viță română”. Proprietarii liberi, „în deosebire de populația supusă, formau o clasă aparte”, derivând din cnejii și păstrându-și acest nume și după descălecare. Există deci „o clasă aparte de proprietari liberi, numiți în Muntenia moșneni, adică oameni cu moștenire și mai purtând încă în ambele țări numele de cnejii”.

Cât privește originea acestei clase de țărani liberi a cnejilor, ei „erau evident o transformare a unui așezământ de peste munți, cel al judecătorilor sătești, în proprietari liberi de dincoace de ei, care erau opuși rumânilor și vecinilor”.

Așadar cnejii, în Transilvania, nu ar fi fost stăpâni de sate, cum susțineau Kemeny și Rosetti,

ci doar fruntașii unor sate libere, cu funcție de „judecători”. Această „instituție” a judecătorilor sătești, mutată în Moldova, dă naștere satelor răzășești, afirmă Xenopol, fără însă să ne arate chipul în care „judecătorii” aceștia s-au putut transforma într-o populație sătească liberă, fără să spună ce s-a întâmplat cu populația pe care o judecau acești cneji-judecători și mai ales fără să lămurească pentru ce acest proces social nu s-a întâmplat decât în anume regiuni ale țării, iar în altele nu.

Teoria lui Xenopol, care este deci nu numai lacunară, ci și foarte confuză, va fi primită totuși și de Rosetti, cu oarecare modificare, așa cum vom vedea.

Cu mult mai adâncită este analiza pe care o face *Dimitrie Onciul* în cursurile ținute la Universitatea din București în perioada 1897 și următorii, integrând problema „cnejilor” în cadrul mai vast, al organizațiilor sociale voievodale și cneziale⁴.

D. Onciul leagă problema voievodatelor de teoria sa asupra supremației bulgare la nordul Dunării până la 1018, epocă în care s-ar fi creat cele dintâi organisme politice slavo-române de care avem știre. Asemenea voievodate și cneziate slavo-române în dependență de Imperiul bulgar ar fi fost deci găsite în ființă de maghiari, ca teritorii independente, la venirea lor în Transilvania, și s-au păstrat acolo până târziu în Evul Mediu, cu același caracter.

O formațiune slavo-română asemănătoare, adică „existența unui ducat, de felul celor aflate de maghiari în Ardeal, Banat și Țara Crișului, trebuie să o admitem și pentru timpul stăpânirii bulgarilor și în Țara Românească”⁵, fiind vorba,

în speță, de Banatul oltenesc al Basarabilor, despre care vorbește și cronica anonimă a Țării Românești.

Repetând și completându-și teza, în cursul din 1900, Onciul califică pe cnejii din Transilvania drept niște „conducători teritoriali pe întindere mai mică, care conducători nu se deosebeau prea mult de poporul lor, ca (sic!) condiție socială”.

Acest autor este de altfel și el de părere că formațiunile sociale cneziale din Transilvania s-ar fi întins și asupra Moldovei și dincolo de ea. Astfel, *bolochovenii* „se aflau sub conducerea mai multor cnezi, care împreună formau un fel de republică federativă, compusă din cantoane cu câte un cneaz în frunte”.

Evident, „republică” nu e luat aici în sens modern, ci „erau teritorii mici cu câte un cneaz în frunte, care, toți cnejii împreună, formau o federație”. Așa trebuie să înțelegem pe *bolochovenii* din analele rusești: „ca pe o confederație de cnezate românești”. „Acești cnezi, cu totul deosebiți de cnejii rusești din vecinătatea lor, erau veniți din Ungaria, de unde ei au adus această organizație a lor națională, indigenă în părțile românești de sub coroana ungurească”⁶.

Deși păstrează legături cu coroana ungară, cnejii *bolochoveni* intră sub dominația cumană și pier apoi în timpul dominației tătare.

Scapă însă, de asemenea, o serie de alte cnezate confederate, care se aflau mai în preajma Carpaților. „Cei mai aproape de Carpați, numiți de vecini vlahi, se mențin în cnezate românești până la întemeierea principatului. În cele dintâi documente ale domnilor moldoveni, dăm, pe ici, pe colea, de câte un cneaz, ultimele resturi din timpuri mai dinainte. Când domnul dăruia o

moșie oarecare și dacă pe moșia aceea se găsea un cneaz vechi, atunci se zicea «unde a fost cnezul cutare»⁷.

La fel erau organizați și *brodnicii*, pe al căror teritoriu s-ar fi găsit cele mai multe urme de cneji în hrisoavele moldovenești⁸.

Tot astfel sunt de interpretat și cele trei „republici” pomenite de Cantemir: Vrancea, Câmpulung și Tigheci. „Știrea lui Cantemir concordă în mod surprinzător cu ceea ce știm despre organizațiunea românilor în Moldova înainte de întemeierea Principatelor. Acele republici, admise ca rămășițe dintr-o organizațiune mai veche, par a fi fost mai înainte niște confederațiuni de ale cnezilor români, cum am constatat la bolochoveni și cum trebuie să admitem și la brodnici”.

„Abia ieșiți din Ardeal și din Ungaria, românii din Moldova și din partea răsăriteană a Țării Românești nu puteau să aibă la început altă organizație decât cea adusă din vechea lor patrie. Așa trebuie să înțelegem și așa-zisele republici ale lui Cantemir: ca niște rămășițe din fostele confederațiuni de cnezate românești păstrate în acele părți muntoase și codrene, până după înființarea principatului”.

„Organizațiunea cnezească federativă le era deocamdată suficientă pentru traiul lor păstoresc, în timp de pace, pentru apărarea lor voinească în timp de lupte. Cu această organizațiune ei au trăit câțva timp în secolele al XII-lea – al XIII-lea până ce din aceste ținuturi s-au încheșat apoi principatele Țării Românești și ale Moldovei”⁹.

Este schițată aici, destul de limpede, fără ca teza să fie răspicat afirmată totuși, teoria caracterului arhaic și confederal al voievodatelor și

cnezatelor, ceea ce, în limbaj modern, ni i-ar arăta pe cneji ca formând o străveche pătură suprapusă, teorie care își va găsi susținător în Dinu C. Arion.

Dimitrie Onciul, în activitatea lui istorică ulterioară, luând poziție față de teoriile între timp emise, va insista din ce în ce mai mult asupra caracterului de „fruntași și judecători” sătești pe care l-ar fi avut cnezii, adăugând și o teorie a unei „tradiții municipale romane” pentru a le explica originea.

Această renunțare la cadrul vast al „formațiunilor slavo-române” și reducerea problemei la marginea strictă a rolului de „judecător” al cneazului pare a fi fost făcută sub impresia puternică pe care au lăsat-o, asupra tuturor istoricilor, lucrările lui Ion Bogdan și Radu Rosetti.

Astfel, Onciul, în 1915, reafirmă că „cniiazii bolochovscii”, pomeniți în analele rusești, „erau cu totul deosebiți de cnezii ruși, care erau principii, pe când cnezii bolochoveni se prezintă ca niște conducători mai mult sau mai puțin de aceeași condiție socială cu poporul lor”. „Astfel de cnezi sunt cunoscuți, în evul mediu, mai ales în părțile românești ale regatului ungar, unde îi întâlnim foarte des în documente sub denumirea de *kenezi* (nume de origină slavă). Ei sunt constatați aici în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, cum și în urmă, ca (sic!) conducători și judecători naționali ai satelor românești, care se bucurau de oarecare autonomie națională, cu drept propriu românesc (*jus valachicum*) păstrat din vechime *ab antique*. Cnezatul era de regulă ereditar, transmițându-se din tată în fiu”.

„Această organizație cnezească a românilor din Ardeal și Ungaria, de origine anterioară

CUPRINS

Notă asupra ediției	5
Organizarea pe baze cneziale a celor mai vechi sate	7
Contribuții la studiul satelor devălmașe românești	51
Teoria greșită a eroului eponim, fundator de sate	151
Organizarea socială a țărănimii	163
Satul	199